

ASPEKTI MARXOVE POLITIČKE TEORIJE

I

Središnja tema Marxove političke teorije jest odnos građanskog društva i političke države. Kritika predstavničke ili političke države preovlađuje u Marxovim ranim radovima, ali se ta tema u njegovoj teoriji ponovo javlja vezana za nalizu Pariške komune. Kritika građanskog društva, bolje rečeno njegove anatomije, započinje u *Ekonomsko-filozofskim rukopisima*, nastavlja se u *Grundrissima* a finalizira u *Kapitalu*. Marxov interes za tu temu proizlazi otuda što on zaključuje da je osnovni problem moderne epohe odnos građanskog društva i političke države. Iz radikalne teorijske i povijesne kritike političke ekonomije i politike (prava), odnosno iz kritike građanskog društva i političke države, koja nije izvedena iz neke kanonske sheme, nego iz analize povijesnih protuslovlja ekonomije i politike unutar moderne epohe, to jest iz procesa povijesnog mijenjanja kapitalističkog sistema, rađa se Marxov znanstveni komunizam.¹

Izraz građansko društvo nastao je u XVIII stoljeću kada je buržoazija u Engleskoj i Francuskoj postigla odlučujući ekonomski položaj, odnosno kada su njeni oblici vlasništva odnijeli pobjedu nad feudalnim odnosima, a prosvjetiteljska ideologija dostigla svoj najviši utjecaj. Od toga vremena građansko je društvo istovjetno s buržoaskim društvom.

Hegel, oslanjajući se na A. Smitha, naziva građansko društvo sistemom potreba i njihova zadovoljavanja posredstvom rada, državom nužde i razuma.²

Nasuprot građanskom društvu, za Hegela stoji država kao na umu temeljena zajednica, koja obuzdava stihiju građanskog društva, društva privatnih vlasnika i tržišta.³ Država kao politička zajednica u odnosu na proizvodnu sferu, privatno pravo i blagostanje te obitelji jest, dakle, za Hegela, »das Erste« čijoj su prirodi, zakonima, podložni interesi pojedinaca, obitelji i građanskog

¹ U. Cerroni, *Politička teorija i socijalizam*, Školska knjiga, Zagreb, 1976, str. 60.

² G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, V. Masleša, Sarajevo, 1964, str. 164 i dalje.
»Građansko društvo sadržava tri momenta: A. Posjedovanje potrebe i zadovoljavanje pojedinaca njegovim radom i radom i zadovoljavanjem potreba svih ostalih — sistem potreba. B. Zbiljnost onoga, što je u tome sadržano kao općenito-slobode, zaštita vlasništva pravosuđem. C. Predostrožnosti spram slučajnosti koja zaostaje u onim sistemima i briga oko posebnog interesa kao nečega zajedničkoga s pomoću policije i korporacije«. (*Ibid.* str. 168.)

³ Vidi G. W. F. Hegel, *Filozofija prava*, paragraf 261 i 258.

društva. Ali, država, za Hegela, nije samo sredstvo ovladavanja društvenim bitkom, nego, u isto vrijeme, istinska zajednica, to jest rodno tlo ozbiljenja slobode. Otuda je Hegel zajednicu poistovjetio s principom modernih država, kojim je tako obuhvaćena politička država kao građansko društvo.

Temeljni strukturalni elemenat građanskog društva Hegel je vidio u staležima, a otjelovljenje općeg interesa u državnoj birokraciji kao općem staležu.

Zato je u okviru Hegelove političke filozofije politika shvaćena kao birokratsko-elitna praksa.⁴

Polazeći od dostignuća francuske revolucije, to jest dovršene političke emancipacije,⁵ Marx započinje razmatranje odnosa građanskog društva i političke države kritikom Hegelove političke filozofije.⁶

Marx određuje građansko društvo kao »oblik saobraćanja uvjetovan postojećim proizvodnim snagama na svim dosadašnjim historijskim stupnjevima, a koji opet njih uvjetuje«,⁷ odnosno kao cjelokupnost materijalnog saobraćanja individua unutar određenog stupnja razvitka proizvodnih snaga.⁸ Građansko je društvo, za Marxa, »pravo ognjište i poprište cjelokupne historije« jer se na njegovu tlu razvijaju određeni oblici države i odgovarajuće forme svijesti.⁹ U širem značenju, ono je za Marxa cjelokupno klasno društvo čiji je najveći stupanj kapitalističko društvo.

Još u kritici Hegelove političke filozofije Marx pokazuje da građansko društvo ili privatna sfera, jest društvo koje se rađa iz političke emancipacije starog društva zatvorenih klasa. Ono je prevladalo osobno robovanje proizvođača i formalnu prikovanost ljudi za stalež, i ne konstituira se na izvanekonomskim prisilama već na tendencijski čistoj ekonomskoj prisili »zbog čega se moderni proizvođač (proleter) slobodno odlučuje na ugovor o najamnom radu, budući da je odriješen formalnih obaveza, ali i praktičnih sredstava opstanka«. ¹⁰ Otuda Marx u *Kapitalu* pokazuje da temeljni oblik građanske zajednice nije tržište, a još manje država, već da je to kapital kao način proizvodnje života.

Međutim, politička emancipacija jest za Marxa, u isto vrijeme, i oslobađanje političkog društva od svake društvene uvjetovanosti. Zbog toga se pojavljuje kako neovisnost osoba, tako i samostalnost političke vlasti. Način ekonomskog i političkog supostojanja u građanskoj zajednici jest ugovor kao formalni odnos, koji je u ekonomskoj sferi u funkciji privatnog vlasništva i privatnog vlasnika, a u političkoj sferi u funkciji delegiranog vršenja suverenosti. Politička je emancipacija zato konstitucija suverenosti privatne osobe nasuprot zajednici, ali i konstitucija suverenosti države nasuprot građaninu, iz čega proizlazi autoritarizam privatnog vlasništva i autoritarizam državne birokracije.¹¹

Nasuprot Hegelu, Marx pokazuje da je država u istoj mjeri uvjetovana građanskim društvom, odnosno da se tamo gdje se pojavljuje građansko društvo pojavljuje i politička država. Zato je Marxova kritika političke države

⁴ A. Bibič, *Zasebnitvo in skupnost*, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1972, str. 259.

⁵ »Politička emancipacija je veliki napredak, ona nije doduše posljednji oblik čovjekove emancipacije uopće, ali je posljednji oblik čovjekove emancipacije unutar dosadašnjeg svjetskog poretka« (K. Marx, *Prilog jevrejskom pitanju*, Rani radovi, Naprijed, Zagreb, 1967, str. 65).

⁶ Imaju se u vidu Marxovi najraniji spisi *Kritika Hegelove filozofije državnog prava*, *Prilog kritici Hegelove filozofije prava*. Uvod., *Kritika Hegelove dijalektike i filozofije uopće*, *Ekonomsko-filozofski rukopisi*, *Prilog jevrejskom pitanju*.

⁷ K. Marx, F. Engels, *Njemačka ideologija*, Rani radovi, Naprijed, Zagreb, 1967, str. 382.

⁸ *Ibid.* str. 382.

⁹ *Ibid.* str. 384.

¹⁰ U. Cerroni, *Ibid.*, str. 63.

¹¹ U. Cerroni, *Ibid.*, str. 63.

prije svega usmjerena na kritiku građanskog društva, koja se već u *Ekonomsko-filozofskim rukopisima* počinje zasnivati kao kritika političke ekonomije. Međutim, Marx ne pokazuje samo uvjetovanost političke države građanskim društvom, već i »recipročnost implikacija građanskog društva i političke države«,¹² to jest dijalektičnost njihova odnosa i to analizom načina proizvodnje života. I budući na stajalištu općeljudske emancipacije (socijalne revolucije), Marx vidi mogućnost prevladavanja građanskog društva i političke države u promeni »same dosadašnje proizvodnje života«, »cjelokupne djelatnosti« na kojoj se kapitalističko društvo zasniva.¹³ Otuda je prevladavanje građanskog društva (ekonomsko podruštvljavanje) i prevladavanje političke države (političko podruštvljavanje), u konačnoj analizi, završna tačka Marxove kritike građanskog društva i predstavničke države.

Ali, Marx pokazuje da se samo građansko društvo podiže do apstrakcije iz sama sebe, to jest do svoje političke egzistencije kao svoje opće, bitne egzistencije. Međutim, dovršenje te apstrakcije ujedno jest i ukinuće apstrakcije. Kada je građansko društvo zbiljski postavilo svoju političku egzistenciju kao svoju istinsku egzistenciju, u isto vrijeme je postavilo svoju građansku egzistenciju kao nebitnu, i padom jedne od odvojenih strana, pada i druga, njena suprotnost. To je »dovršenje idealizma države« što je u isto vrijeme i »dovršenje materijalizma građanskog društva«¹⁴ iz čega proizlazi ne samo raspad političke države nego i građanskog društva.

Budući da politička država »unutar svoga oblika sub specie rei publicae izražava sve socijalne borbe, potrebne i istine«, ona je sadržaj praktičnih borbi čovječanstva, kao što je religija sadržaj njegovih teorijskih borbi. Stoga Marx poduzima kritiku najspecijalnijeg političkog pitanja, a to je razlika između staleškog i predstavničkog sistema.¹⁵ To za njega nije spuštanje ispod hauteur des principes jer ovo pitanje izražava, samo na politički način, razliku između vladavine čovjeka i vladavine privatnog vlasništva. Da bi se uspostavila istina ovoga svijeta, »kritika neba pretvara se u kritiku zemlje, kritika religije u kritiku prava, kritika teologije u kritiku politike«.¹⁶ Zato odumiranje države nije neki privjesak Marxove političke teorije, već jedan od njenih centralnih problema. Taj izraz ne znači ništa drugo, do metaforičnu oznaku za proces stvarnog prevladavanja i dualizma između građanskog društva i države, što je jednoznačno s procesom emancipacije čovjeka ili socijalnom revolucijom.¹⁷

II

Analizom načina proizvodnje života u modernom društvu, Marx nasuprot Hegelu pokazuje da osnovni strukturalni elemenat građanskog društva nisu staleži već klase. Tri velike klase modernog društva koje počiva na kapitalističkom načinu proizvodnje jesu, zaključuje Marx u nedovršenom dijelu III toma *Kapitala, Klase*, »vlasnici gole radne snage, vlasnici kapitala i zemljovlasnici, kojima najamnina, profit i zemljišna renta sačinjavaju izvore dohotka, dakle najamnini radnici, kapitalisti i zemljovlasnici«.¹⁸ I pored postojanja klase

¹² U. Cerroni, *Ibid.*, str. 62-63.

¹³ K. Marx, F. Engels, *Njemačka ideologija*, Rani radovi, Naprijed, Zagreb, 1967, str. 385.

¹⁴ K. Marx, *Prilog jevrejskom pitanju*, Rani radovi, Naprijed, Zagreb, 1967, str. 79.

¹⁵ K. Marx, *Pisma Rugeu*, Rani radovi, Naprijed, Zagreb, 1967, str. 52.

¹⁶ K. Marx, *Prilog kritici Hegelove filozofije prava, Uvod.*, Rani radovi, Naprijed, Zagreb, 1967, str. 91.

¹⁷ A. Bibič, *Ibid.*, str. 257.

¹⁸ K. Marx, *Kapital*, tom 23, Djela, Beograd, str. 735.

zemlјovlasnika i uočavanja obilja srednjih i prijelaznih stupnjeva između te tri velike klase, osnovni klasni sukob u modernom društvu vidi Marx u sukobu proletarijata i buržoazije. Jer buržoazija počinje s proletarijatom i u istoj mjeri u kojoj se razvija ona, to jest kapital, razvija se i proletarijat, klasa najamnih radnika, koji opstojе dotle dok nalaze rada, a nalaze rada samo dotle dok njihov rad uvećava kapital.¹⁹ Budući da su i proletarijat i bogatstvo uobličene svijeta privatne svojine, oni, pokazuje Marx, jesu jedna cjelina, ali cjelina u kojoj postoje dva oprečna protustava. Privatna svojina, kao privatna svojina, kao bogatstvo, prinuđena je da održava sama sebe, ali time i svoju suprotnost proletarijat. Ta, u sebi samoj zadovoljena privatna svojina jest pozitivna strana protustava.²⁰ Međutim, proletarijat je kao proletarijat prinuđen da ukine sama sebe i time svoju suprotnost koja ga uvjetuje — privatnu svojinu, i u tome je sadržana negativna strana protustava. Zato je jedna strana, zaključuje Marx, konzervativna — za održavanje protustava, a druga destruktivna — za njegovo uništenje. Time privatna svojina kao privatna svojina sama sebe rastače i biva rastočena. Marx će otuda zaključiti, da proletarijat izvršava presudu koju je privatna svojina izrekla samoj sebi stvaranjem proletarijata, kao što izvršava presudu koju najamni rad izriče samom sebi stvarajući tuđe bogatstvo i vlastitu bijedu.²¹

Ali, ako je privatna svojina samoj sebi izrekla tu presudu, koju proletarijat izvršava, onda je u isto vrijeme izrekla istu presudu i politici koja iz privatnog vlasništva proizlazi, to jest općem kapitalisti.²²

Iz toga proizlazi da Marx društvenu dinamiku vidi u klasnoj borbi a ne u borbi različitih »narodnih duhova« (Hegel).

Kapital je, za Marxa zajednički proizvod, to jest on nije neka osobna već društvena sila. Otuda se on može staviti u pokret samo zajedničkom akcijom mnogih članova, u krajnjoj instanci samo zajedničkom akcijom svih članova društva. Još u *Manifestu komunističke partije* Marx pokazuje da pretvaranje kapitala u opće vlasništvo koje pripada svim članovima društva ne znači pretvaranje osobnog vlasništva u društveno već da je to mijenjanje društvenog karaktera vlasništva pri čemu ono gubi klasni karakter.²³ Jer kapitalistički način prisvajanja, koji proizlazi iz kapitalističkog načina proizvodnje, dakle, kapitalističko privatno vlasništvo jest prva negacija individualnog vlasništva, zasnovanog na vlastitom radu. Nužnošću prirodnog procesa kapitalističke proizvodnje rađa se njena vlastita negacija, negacija negacije. Ona ne uspostavlja iznova privatno vlasništvo, ali uspostavlja individualno vlasništvo na osnovi tekovina kapitalističke ere, to jest na osnovi kooperacije i zajedničkog posjedovanja zemlje i sredstava za proizvodnju koje je proizveo sam rad.²⁴

Na tu Marxovu analizu u *Kapitalu* nadovezuje se i njegova analiza u *Građanskom ratu u Francuskoj*, gdje govoreći o Pariškoj komuni, Marx pokazuje, da je ona htjela individualno vlasništvo učiniti stvarnošću pretvarajući sredstva za proizvodnju, zemlju i kapital koji sada prije svega predstavljaju sredstva za porobljavanje i eksploataciju — u oruđa slobodnog i udruženog ra-

¹⁹ K. Marx, F. Engels, *Manifest komunističke partije*, Djela, tom 7, Beograd, 1968, str. 385.

²⁰ K. Marx, F. Engels, *Sveta porodica*, Djela, Tom 5, Beograd, str. 31.

²¹ *Ibid.*, str. 31.

²² K. Marx, *Privatno vlasništvo i kumunizam*, Rani radovi, Zagreb, 1967, str. 274.

²³ K. Marx, F. Engels, *Manifest komunističke partije*, Djela, Tom 7, Beograd, str. 391.

²⁴ K. Marx, *Kapital*, tom I, Djela, Beograd, str. 672.

da.²⁵ U združenoj proizvodnji koja potiskuje kapitalistički sistem i regulira nacionalnu proizvodnju u jednom zajedničkom planu, uzimajući je pod svoju vlastitu kontrolu i čineći kraj stalnoj anarhiji i periodičnim konvulzijama Marx dakle vidi »mogući komunizam«. Međutim, radnička klasa mora proći kroz različite faze klasne borbe. Zamjena ekonomskih uvjeta ropstva rada uvjetima slobodnog i udruženog rada može biti samo progresivno djelo vremena i ti uvjeti zahtijevaju ne samo promjenu raspodjele nego novu organizaciju proizvodnje.²⁶

To je, za Marxa, put i način da zbiljski individualni čovjek povrati u sebe apstraktnog građanina i kao individualni čovjek postane radno biće u svom empirijskom životu, u svom individualnom životu, u svojim individualnim odnosima. Ali to je i oblik prevladavanja socijalnog i političkog robovanja proizvođača. To je proces usmjeren k tome da čovjek spozna i organizira svoje »forces propres« kao društvene snage i više od sebe ne dijeli društvenu snagu u obliku političke snage.²⁷

Otuda je, za Marxa ostvarivanje ljudske zajednice moguće samo prevladavanjem građanskog društva i političke države, jer Marx zajednicu shvaća kao ozbiljenje »prave demokracije« u kojoj dolazi do organske sinteze pojedinačnih, posebnih i općih interesa.

Ali, da bi izgradio novu organizaciju rada proletarijat mora, pokazuje Marx, preuzeti političku vlast; on mora srušiti staru politiku koja odražava stare institucije ako ne želi izgubiti carstvo božje na zemlji. Zbog toga će Marx, još u *Manifestu komunističke partije* zaključiti da je prvi korak u proleterskoj revoluciji upravo podizanje proletarijata do vladajuće klase, izvojevanje demokracije. Međutim, proletarijat svoju političku vlast koristi za to da postepeno oduzima buržoaziji sav kapital i da u rukama proletarijata organizirana kao vladajuća klasa uspostavlja nov način proizvodnje života.²⁸ U *Kritici Gotskog programa* Marx nastavlja tu misao zaključuje da se između kapitalističkog i komunističkog društva nalazi period revolucionarnog preobražaja jednog u drugo. Tome odgovara i politički prelazni period u kome država ne može biti drugo do diktatura proletarijata. Naznačavajući te dvije faze novog društva Marx dakle, pokazuje da se prva od njih još kreće u domeni prava i politike i da bi se doprlo do više faze komunističkog društva, novo društvo mora s njima uspostaviti kritički odnos, to jest historijsko posredovanje.²⁹ Tom kritikom pravne i političke jednakosti Marx pokazuje da je društveni preobražaj (socijalna revolucija) ne samo borba za preobražaj političkih ustanova³⁰ već borba za prevladavanje kapitalističkog načina proizvodnje života.

Prekoračenje buržoaskog pravnog horizonta Marx vidi u višoj fazi komunističkog društva kad nestaje ropske potčinjenosti individua podjeli rada, a s njome i suprotnosti između intelektualnog i fizičkog rada, i kad rad postaje ne samo sredstvo za život nego i prava životna potreba. Pretpostavka toga no-

²⁵ K. Marx, *Građanski rat u Francuskoj*, u K. Marx, F. Engels, *Pariška komuna*, IMRP, Beograd, 1971, str. 99.

²⁶ K. Marx, *Prva skica za Građanski rat u Francuskoj*, K. Marx, F. Engels, *Pariška komuna*, IMRP, Beograd, 1971, str. 195.

²⁷ K. Marx, *Prilog jevrejskom pitanju*, Rani radovi, Naprijed, Zagreb, 1967, str. 81.

²⁸ K. Marx, F. Engels, *Manifest komunističke partije*, tom 7, Djela, Beograd, str. 391.

²⁹ K. Marx, *Kritika Gotskog programa*, u K. Marx, F. Engels, *Izabrana djela*, tom 2, Beograd, 1950, str. 13-15.

³⁰ O domašajima i značenju Marxove kritike države vidi u našem tekstu *Marxovo učenje o komuni*, *Politička misao*, Zagreb, 1-2/74.

vog načina proizvodnje života jest svestrani razvitak individua i porast produkcijskih snaga i društvenog bogatstva uopće.³¹

Otuda, velika i neiscrpna tema Marxove političke teorije jest općeljudska emancipacija (socijalna revolucija), to jest misao zajednice i politike kao čovjekove revolucionarne prakse. Teorijska spoznaja o recipročnim implikacijama političkih oblika i društveno-ekonomskih odnosa, to jest spoznaja o njihovom dijalektičkom jedinstvu, shvaćena u kontekstu općeljudske emancipacije, omogućuje Marxu ne samo historijsko-teorijsku kritiku i države i društva, već i konstituiranje teorije nove zajednice, i nadmašivanje reformističkog i integralističkog shvaćanja novog poretka.

III

Oslobođenje proletarijata (socijalnu revoluciju), Marx vidi u dvama oblicima: individualnom i kolektivnom. Individualni oblik je nemoguć, jer ga industrijski napredak potiskuje i svakog dana sve više prevladuje. Jedino ostaje kolektivni oblik, zajedničko posjedovanje sredstava rada, kojega su materijalni i intelektualni elementi sadržani u razvitku samog kapitalističkog društva. Međutim, eksproprijaciju buržoazije i ostvarivanje novog poretka moguće je jedino postići revolucionarnom akcijom proletarijata organiziranog u određenu političku partiju.³² To znači da se prijelaz sredstava za proizvodnju u kolektivno vlasništvo može postići, odnosno da može proizici samo iz revolucionarne aktivnosti produktivne klase, proletarijata, organiziranog u samostalnu političku partiju.

Jer, svojina, kapital, novac, najamni rad i tome slično nisu nikakve maštarije, već su veoma praktični, veoma predmetni proizvodi njihova samootuđenja, koji se moraju ukinuti također na praktičan, predmetni način da bi čovjek postao čovjekom ne samo u mišljenju, u svijesti, već u masovnom biću, i životu.³³ Dakle, cilj i historijska akcija proletarijata predznačeni su čulno jasno, neopozivo u njegovoj vlastitoj životnoj situaciji, i u cijeloj organizaciji dosadašnjeg građanskog društva.³⁴

U tom kontekstu valja razumjeti Marxovo gledište da je oslobođenje radničke klase djelo same klase, i da je ekonomsko oslobođenje radničke klase onaj veliki cilj kojemu svaki politički pokret mora biti potčinjen kao sredstvo.

Krupna industrija koja bitno karakterizira kapitalističko društvo, na jedno mjesto dovodi veliko mnoštvo ljudi koji se međusobno i ne poznaju. Konkurencija razdvaja njihove interese ali održavanje najamnine, taj zajednički njihov interes prema poslodavcu, ujedinjuje ih u zajedničkoj misli na otpor — u udruženje. Time radničko udruženje ima dvojaki cilj: da ukine konkurenciju među radnicima, i da ih, kao pripadnike klase, organizira u borbi s kapitalističkim sistemom. Jer, »... ekonomski odnosi pretvorili su najprije masu stanovništva u radnike. Vladavina kapitala stvorila je tim masama zajednički položaj, zajedničke interese. Tako je ta masa već klasa prema kapitalu, ali

³¹ K. Marx, *Ibid*, str. 15.

³² Vidi *Engelsovo pismo E. Bernsteinu*, u K. Marx, F. Engels, *Odabrana pisma*, Kultura, Zagreb, 1955, str. 257.

³³ K. Marx, F. Engels, *Sveta porodica*, *Ibid*, str. 46.

³⁴ *Ibid*, str. 32.

još ne i za samu sebe».³⁵ U borbi ta se masa ujedinjuje, konstituirajući se kao klasa za sebe samu. Interesi koje ona brani postaju klasni interesi. A borba klase protiv klase politička je borba.

Ako je ugnjetena klasa životni uvjet svakog društva zasnovanog na klasno suprotnosti, onda je oslobođenje ugnjetene klase moguće samo stvaranjem novog društva. »Da bi se ugnjetena klasa mogla osloboditi, mora biti dostignut stepen na kome već stečene proizvodne snage i postojeći društveni odnosi ne mogu da postoje naporedo. Od svih oruđa za proizvodnju, najveća je proizvodna snaga sama revolucionarna klasa. Organizacija revolucionarnih elemenata kao klase pretpostavlja gotovu egzistenciju svih onih proizvodnih snaga koje su se u krilu starog društva uopće mogle da razviju.«³⁶

Uvjet za oslobođenje radničke klase jest ukidanje svake klase to jest konstitucija takve zajednice koja isključuje klase i njihovu suprotnost i gdje više nema političke vlasti, jer je politička vlast upravo zvanični izraz suprotnosti u buržoaskom društvu.

Partija proletarijata, za koju se Marx zalaže, jest partija u velikom historijskom smislu, to jest partija na razini historijskih zadataka proletarijata, a samim time i na razini historije, partija koja povezuje klasu i historiju konstituirajući klasu da bi izvršila svoju historijsku misiju. S povijesnim razvojem radničke klase i njene klasne borbe partija proletarijata se uvijek konstituira u toj bitnoj funkciji postajući time faktor same povijesti.³⁷

Partija proletarijata, nastala na tlu kapitalističkog društva jest, dakle, za Marxa, izraz partikulariteta njegovog načina proizvodnje života, ali kao takva okrenuta je zbiljskom ukidanju tog partikulariteta. S nestankom njenog rodnog tla realizira se njena historijska funkcija, odnosno s konstitucijom nove zajednice, s onu stranu rada — kapitala, ona prestaje biti ograničena općenitost, to jest posebnost.

³⁵ K. Marx, *Bijeda filozofije*, u *Djela*, tom 7, Beograd, str. 143.

³⁶ *Ibid.*, str. 144.

³⁷ O Marxovom poimanju partije proletarijata vidi naš tekst *Problemi koncepcije partije proletarijata u djelu K. Marxa*, *Kulturni radnik*, Zagreb, br. 5/74.